

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/2 2022 s. 588-596, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

BEŞİR FUAD'IN EDEBİYATA DAİR BAZI DİKKATLERİ VE ELEŞTİRİLERİ

Ahmet Fikret KILIÇ*

Geliş Tarihi: Mart, 2022

Kabul Tarihi: Haziran, 2022

Öz

Beşir Fuad, 1852 (?) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelir. Fatih Rüştüyesi, Halep Cizvit Mektebi, Askeri İdâdî ve Mekteb-i Harbiye'de geçen çok seviyeli bir öğrenim hayatından sonra 1873'te Sultan Abdülaziz'in yaverliğine tayin edilir. 1881'de askerlikten istifa eder, kendisini tamamen yazı ve yayın hayatına verir. Oldukça kısa süren yazı hayatında çeşitli konularda 200'den fazla makale, telif-tercüme on altı kitap yayınlar.

Beşir Fuad, düşünce ve eleştiri tarihi bakımından Tanzimat'ın dikkate değer isimlerinden biridir. Ona göre edebiyatta asıl takdire şayan olan şey, gerçeğin çıplak ifadesidir. Beşir Fuad, ilmi edebiyata tercih eder, ama müspet ilimlere dayandırılarak meydana getirilecek bir edebî eserin de ilmî eser kadar topluma faydalı olacağı inancındadır. Edebiyat eserlerine gerçeğe uygun ve tabii olmak şartıyla topluma yararlı olma noktasından yaklaşır, değerlendirmelerde bulunur.

Beşir Fuad, meydana getirdiği eserlerinde ve bilhassa eleştiri yazılarında kalemını mümkün olduğunca “nesnel eleştiri yöntemi” doğrultusunda kullanmaya çalışır. Eleştirmenlerin de bu yöntemine uygun hareket etmelerini; yazılarını bu çerçevede ortaya koymaları gerektiğini önemle vurgular. Bu yoldaki yazıların sanat eseri, sanatkâr ve okuyucu bakımından iyi neticeler vereceğine, yararlı olacağına inanır. Bu tür yazıların, yalnız edebiyat hayatı için değil, kişisel ve toplumsal hayatın tanziminde ve güzelleşmesinde de etkili olduğunu kaydeder.

Anahtar Sözcükler: Beşir Fuad, edebiyat, eleştiri.

SOME OF BEŞİR FUAD'S ATTENTION AND CRITICISM OF LITERATURE

Abstract

Beşir Fuad was born in Istanbul in 1852 (?). After a multi-level education in Fatih Secondary School, Aleppo Jesuit School, Military High School, and Military School, he was appointed to the aide of Sultan Abdulaziz in 1873. He resigned from military service in 1881 and devoted himself entirely to writing and publishing. In his very short writing life, he published more than 200 articles and sixteen books on various subjects. Beşir Fuad is one of the remarkable names of the Tanzimat in terms of the history of thought and criticism. According to him, what is truly admirable in literature is the naked expression of truth. Beşir Fuad prefers science to literature, but he believes that a literary work based on positive sciences will be as beneficial to society as a scientific work. He approaches literary works from the point of being

* Dr. Öğr. Üyesi; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, afkili@erzincan.edu.tr

useful to society, provided that they are realistic and natural, and makes evaluations.

Beşir Fuad tries to use his pen as much as possible in line with the "objective criticism method" in his works and especially in his critical writings. He wants the critics to act in accordance with this method; emphasizes that they should present their writings in this framework. He believes that writings in this way will give good results in terms of works of art, artists, and readers, and will be beneficial. He notes that such writings are effective not only for a literary life but also for the arrangement and beautification of personal and social life.

Keywords: Beşir Fuad, literature, criticism.

Giriş

Beşir Fuad, 1852 (?) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelir. Fatih Rüştüyesi, Halep Cizvit Mektebi, Askeri İdâdî ve Mekteb-i Harbiye'de geçen çok seviyeli bir öğrenim hayatından sonra 1873'te Sultan Abdülaziz'in yaverliğine tayin edilir. Bu görev üzerinde iken gönüllü olarak 1875-1876 Sırp savaşına iştirak eder. Aynı şekilde yine gönüllü olarak 1877-1878 Rus Harbi'ne ve arkasından 1878-1881 Girit İsyânlarını bastırma harekâtına katılır. İstanbul'a döndükten sonra 1881'de Kolağası rütbesiyle Harbiye Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi Teftiş Komisyonu üyesi olur. Bu görevde iken askerlikten istifa eder, kendisini tamamen yazı ve yayın hayatına verir. Yazar, annesinin tutulduğu zihnî bir hastalığa yakalanmak korkusuyla sefahat hayatına düşer. Bu yüzden ailesinin geçimini teminde fazla zorluğa düşmemek için hayatına son verdiğini açıklayan bir mektup bırakarak 5 Şubat 1887'de intihar eder.

Beşir Fuad, 1883 sonlarından başlamak üzere, intiharına kadar devam eden dört yıllık kısa fakat çok yoğun bir yazı faaliyetinde bulunmuştur. Önce Envâr-ı Zekâ mecmuasında telif ve tercüme yazıları yayımlar, daha sonra Hâver dergisini çıkarır. Yazarlar arasındaki ihtilaflardan dolayı dergi 4. sayısında kapanır (12 Nisan 1884-27 Mayıs 1884). Bir ay sonra Güneş dergisinin imtiyazını satın alır fakat 12. sayısında parasızlıktan dolayı dergi kapanır. 12 Aralık 1884 tarihinde Ceride-i Havadis gazetesinin başmuharrirliğine getirilir. Bir buçuk ay sonra gazetenin hükümet kararıyla kapatılmasından sonra Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde kısa ve uzun aralıklarla ölümüne kadar yazmaya devam eder.

Üç dört yılı bulan bu yazı hayatında edebî türlerde eser vermemesine rağmen edebî tenkitleri, fikrî ve felsefî alanda sahip olduğu kültür seviyesi ile son devir Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Beşir Fuad'ı o dönem Türkiye'sinde, çağdaşlarından üstün kılan kültürünün kaynağını en başta, öğrenim gördüğü çeşitli derecelerdeki okullardan almış olduğu bilgiler teşkil ederken, ikinci kaynağını da okuduğu kitaplar ve bunların müellifi olan yazar, bilgin ve filozofların kazandırdığı kültürdür. Üç Batı dilini (Fransızca, İngilizce, Almanca) tercüme yapacak kadar iyi bilen Beşir Fuad, pozitif bilim zihniyetinin kapılarını açmış; Batı'nın belli başlı müelliflerini eserleriyle tanımış, matematik, tıp, fizik, fizyoloji, psikoloji ilimleriyle felsefe ve edebiyat alanında da pek çok eser okumuş, bu sayede müspet ilimler ve felsefe sahalarında küçümsenmeyecek seviyedeki malumatı Beşir Fuad'ı devri içinde farklı bir şahsiyet haline getirmiştir. (Okay, 2008, s. 17-61) "Bütün eserlerinde, dolayısıyla edebiyatta da 'çıplak hakikati' arayan Beşir Fuad, 1880'li yıllara 'hayâl- hakikat' damgasını vurarak, Servet-i Fünûncular'a zemin hazırlamış çok önemli bir şahsiyettir" (Erbay, 1997, s. 55).

1. Tanzimat Zemininde Beşir Fuad

Bilindiği gibi, Tanzimat, Tanpınar'ın ifadesiyle, “bizâtihi tenkit fikrinden doğmuş bir hareket”tir. (Tanpınar, 1976, s. 298) Dönem edebiyatı da ister istemez tenkit düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.

Tanzimat Devri Türk Edebiyatı'nda tenkitin “divan edebiyatı adı verilen eski edebiyatın bütünüyle reddi veya kötülenmesi” ve “Batı edebiyatı örneklerine benzer yeni bir edebiyatın kurulması” yolunda ileri sürülen düşünceler etrafında şekillenir (Uçman, 1992, s. 533-546). Batı kültürü ile temas kuran ve Türk edebiyatını modernleştirmeğe çalışan sanat ve edebiyat adamları, “yeni bir edebiyata duydukları ihtiyacı, önce eski edebiyatın prensiplerini ve hayat görüşünü tenkit etmek suretiyle belirtirler” (Ercilasun, 1994, s. 35).

Bu sebeple, Tanzimat Devri Türk Edebiyatı'nda “birinci nesil” olarak adlandırılan Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın temsil ettiği dönemde, bütün tenkitler divan edebiyatının esasları ve özellikleri üzerinde toplanır. Edebiyat anlayışı bakımından, estetik bir gayeden çok, “sosyal fayda” sağlama ilkesine bağlı olduğundan dolayı, tenkit anlayışı da bu ilke doğrultusunda ortaya çıkar ve gelişir.

Şinasi, *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin çıkışı münasebetiyle kaleme aldığı “Mukaddime”de, “Gayr-ı resmi bir varakanın devam üzere çıkarılmasında millet-i hâkimedan hiçbir kimsenin ihtiyar-ı zahmet” etmediğine dikkat çekerek (Enginün-Kerman, 2011, s. 114) Osmanlı aydınlarını tenkit eder. Böylece gazeteyle birlikte eleştirel düşüncüyü edebiyatın başına yerleştirir. Söz konusu mukaddimede, gazetenin umum halkın anlayabileceği bir dille kaleme alınacağını belirtirken -yukarıda işaret edildiği gibi-, tenkidin “sosyal fayda” eksenini etrafında şekillenmesinin yolunu açar, böylece edebiyatın kendi dışında bir gayeye hizmet etmesi düşüncesi kabul görür, Namık Kemal'den sonraki nesiller tarafından tekrar edilir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızda gerçek anlamda edebî tenkit örnekleri Namık Kemal'le görünmeye başlar. Yazar, gerek ilgili mukaddimelerinde, gerekse makalelerinde bir yandan divan edebiyatını eleştirirken, bir yandan da yeni edebiyatın müdafaasını yapar; “edebiyat-ı sahiha” adına yeni edebiyatın akla, hakikate ve insan duygularına uygun olmasını ister. Dönemin şair ve devlet adamlarından Ziya Paşa ise, doğu ve batı kültür dünyası arasında ikileme kalır; “Şiir ve İnşa”da Osmanlı şairlerinin İran ve Arap şairlerini taklit ile melez bir şey yaptıklarını, taklidin üslup ve nazım tekniğinde kalmayıp, fikir ve manaya kadar ileri gittiğini söyler; asıl Türk şiirinin İstanbul halkının arasında yaşayan “avam şarkıları ve taşrada deyiş, üçleme ve kayabaşı” tabir olunan nazımlar olduğunu belirtir (Ziya Paşa, 1978, s. 45-49).

“Harabat Mukaddimesi”nde halk şiirine dair görüşlerinin değişmesine, Vehbî ve Vâsîf yolunu tutup, Sa'di'yi, Hâfız'ı okuduktan sonra şiirin farkına varıp, anladığını ifade etmesine rağmen, (Bilgegil, 1972, s. 129) divan şiirini üslup bakımından eleştirmeye devam eder. “Dilin belagatına miyar bulunan ve aynası hükmünde” görülen şiirin toplum hayatında büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir. Bu sebeple dilin, özellikle şiirin bozulması halinde toplum düzenini de bozulabileceğini, işlerin gevşeyeceğini hatta hükümetin emirlerinin bile dinlenmeyeceğini söyler.

Ziya Paşa'ya göre Osmanlı edebî dili, Fars edebiyatı tesiri ile “tabiatından çıkmış, fesâhatini kaybetmiştir”. Ziya Paşa, bu uyuşmazlıktan doğan ahenksizliği, haşiv, imâle ve zihafarla meydana gelen arızaları, köhne tabirleri eleştirir. (Bilgegil, 1972, s. 135-136)

Bilgegil'e göre Ziya Paşa, "Harabat Mukaddimesi" ile "edebiyat târihi sâhâsına girecek tenkit konularına zemin açmış"tır (Bilgegil, 1972, s. 277).

Tanzimat devri eleştirisinin Namık Kemal'den sonra en önemli kalemi Recâizâde Ekrem olur. Takdir-i Elhan ve Talim-i Edebiyat'ın yayınlanmasından sonra meydana gelen münakaşada, kaleme aldığı yazılarında bir taraftan Tanzimat edebiyatının estetiğini kurmaya çalışırken bir yandan da Muallim Nâci ve taraftarları karşısında yeni edebiyatın savunmasını yapar, edebiyat-ı cedide'nin zeminini hazırlar.

Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem arasında, 'eski-yeni' etrafında vücut bulan gelişen ve genişleyen münakaşaların büyük bir ilgiyle takip edildiği günlerde, üç batı dilini iyi bilen, müspet ilimler ve felsefede o gün için hiç de küçümsenmeyecek bir bilgiye sahip bulunan, pozitivizmi iyice benimsemiş bir Osmanlı aydını olarak Beşir Fuad (Uçman, 1992, s. 533-546), dönemin münakaşaları içinde taraf tutmamaya gayret eder; her şeyden evvel fikirlerin eski-yeni diye taksim edilmesine karşıdır; yeni-eski ayrımı yapmadan her şeyin hakikate uygunluğunu göz önünde tutar. eski-yeni münakaşası konusunda şunları söyler: 'Ne bir fikri yenidir diye katiyen reddetmek câizdir, ne de kabulde müsâraat göstermek. O yolda bir fikir terviç edenlerin delâilini dinlemeli, düşünmeli, muhâkeme itmeli: Eğer nefsü'l-emre muvafık, muhassenat ve rüçhâniyeti derkâr ise kabul etmeli, değilse reddetmeli' diyerek Tanzimat sonrası tenkit anlayışına yeni bir yol açmaya çalışır. Fazlı Necîb'e hitaben yazdığı 18 Mayıs 1303 tarihli mektubunda, Recâizâde Ekrem'in ve Muallim Naci'nin de "hakikaten ve cidden iyi" ve her ikisinin de "değerli" olduklarını belirtir. Fakat edebiyat anlayışlarında başka bir yol tutturdıklarından günden güne birbirlerinden uzaklaştıklarını, aralarında bir uzlaşmanın mümkün olmadığını söyler. Ayrıca Naci taraftarları için "Ekrem Bey hiç", Ekrem Bey taraftarları için de Naci'nin 'solda sıfır' addedildiğine ve bu zâtların kendi hallerine bırakılmadığı gibi, "birtakım fikri mahdud behresi mefkud kimseler" in bu münakaşaları fırsat bilerek "şöhret-şîâr olmak emeline" düştüklerine dikkat çeker (Erbay, 1997, s. 55-56).

2. Eleştirmen Beşir Fuad

Beşir Fuad, düşünce ve eleştiri tarihi bakımından Tanzimat'ın dikkate değer isimlerinden biridir. Mehmet Kaplan'ın da belirttiği gibi, ortaya koyduğu düşünceleri ile son çağ Türk edebiyatında bir devri kapatarak yeni bir devir açmıştır. Çünkü onun eleştirileri iledir ki; "gözyaşı ve verem edebiyatı ile onun dayandığı boş, şişkin ve süslü üslûp değerlerini kaybeder. Günlük hayatı anlatan, gerçeğe dayanan, mübalağasız, sade bir anlatış tarzına gidilir" (Okay, 2008, s. 11-12).

Eleştiri yazılarında ve münakaşalarında dil, edebiyat ve bazı sanatkârlar hakkında düşüncelerini açıklayan Beşir Fuad'ın belirgin bir başka özelliği ise; düşünce hayatımıza "ilmî zihniyeti ve münakaşa âdâbı" nı getirmesidir (Okay, 2008, s. 232). Bu nedenle yazarın eserleri "Türk tenkidinin ikinci merhalesi" (Tanpınar, 1998, s. 76) olarak değerlendirilir.

Beşir Fuad'a göre dil, kendisine mahsus hayatı olan canlı bir varlıktır... Dilde bulunan kelimelerin manası, imlâsı, telaffuzu zaman içerisinde değişir. Gramerciler dili hangi şekilde bulmuşlarsa kaidelerini ona göre tespit etmekten başka bir şey yapamazlar; gramercinin işi kaide teklif etmek değil, mevcut olan kaideleri tespit etmektir. Türkçenin, tabii hayatı içerisinde gösterdiği değişim sürecinde sadeleşme yolunda olduğuna dikkat çeken Beşir Fuad, bu yolda, dile girmiş olan yabancı kelimeleri atmak yerine, yabancı gramer kaidelerinden kurtulmak gerektiği kanaatindedir (İnci, 1999, s. 368; Okay, 2008, s. 113-114).

“Ben âsâr-ı kalemiyede yalnız selâset, vuzûh, sadelik isterim.” (İnci, 1999, s. 461) diyen yazar, Şinâsi'nin “Bililtizam lisan-ı avam üzre kaleme almak” prensibini benimser; “söz söylemek gibi yazı yazmaktan da maksad-ı asli mânâ anlatmaktır, itikadında olduğumuz cihetle şive-i ifadece sadeliği tercih eyleriz” der (Okay, 2008, s. 115-116).

Beşir Fuad'ın, *Victor Hugo* adlı eseri ile “bizde ilk tenkitli biyografi”yi yazmış olduğu bilinmektedir. Edebiyat tarihimizde hayaliyyun-hakikiyyun diye isimlendirilen münakaşa bu kitapla başlamıştır. Söz konusu kitapla Zola'yı ve natüralizmi tanırız, romantizmin eleştirisini buluruz, yazarın yer yer şiir ve edebiyata dair düşüncelerini öğreniriz (Okay, 2008, s. 124-125).

Ona göre edebiyatta asıl takdire şayan olan şey, gerçeğin çıplak ifadesidir. Bu sebeple “estetik nokta-i nazarından hiçbir kıymeti olmasa da hakikate intibak edebilen şiir en güzel şiirdir” (Okay, 2008, s. 128). Beşir Fuad, ilmi edebiyata tercih eder, ama müspet ilimlere dayandırılarak meydana getirilecek bir edebî eserin de ilmî eser kadar topluma faydalı olacağı inancındadır. Bunun için de pozitif ilimlerdeki determinizmin edebî eserlerde de göz önünde bulundurulmasını teklif eder (Okay, 2008, s. 131).

Beşir Fuad, insanda görünen davranış şekillerinin esasen bir his halinin göstergesi olduğunu, yani dış gerçekliğin arkasında onu idare eden bir iç gerçekliğin bulunduğunu hatırlatır. Bu sebeple, romanda maksadın sadece görünen gerçekliği tespit ve tasvir etmek olmadığını, sanatkârın iç gerçekliğe ulaşması onu tefsir etmesi gerektiğini belirtir. Bunun için de sanatkâr “gerçeğe uymak zarureti” ile ona kendinden bir şeyler katarak olayları kendine has bir tarzda kurabilmelidir (İnci, 1999, s. 121-124).

Beşir Fuad, romanı “gerçek hayatın tarihi tab'-ı ahval-i beşerin haritası” olarak görür: Roman, toplumda çeşitli meselelerin hususi durumlarını tarihten daha geniş ve daha açık bir şekilde ortaya koyar. Romancı, çeşitli olayların gözlem ve incelemesinden genel prensiplere ulaşır ve bu prensiplerden hareketle de “cemiyet-i beşeriyyenin bir sınıf-ı mahsusunun ahvaline dair olan mesail hallolunur” (İnci, 1999, s. 174).

Güzelin geçici, hakikatin ebedî olduğunu, hakikatte bulunan zevk, letafet, ulviyetin hiçbir yerde bulunmadığını kaydeden Beşir Fuad, Muallim Naci'den:

“Ben ne mesihî ne mesihâ-demim
Zevki hakikatte arar âdemim”

beytini naklederek kendisinin de “zevkin hakikatte aranılması cihetini iltizam” ettiğini söyler. Bu sebeple de realistlerin mesleğini tercih ederek edebiyat eserlerini bu anlayış doğrultusunda değerlendirir. En büyük şairlerin en parlak hayallerinin hakikatin aydınlığı yanında pek sönük kaldığını ileri sürer (İnci, 1999, s. 145).

Roman gibi şiirin de akıl ve muhakemeye dayanan gerçeklerden bahsetmesini isteyen Beşir Fuad, asıl şiirin, “cemiyet-i beşeriyyenin tehzîb-i ahlâkına, tenvîr-i ahlâkına hizmet eden manzumeler” (İnci, 1999, s. 357) olduğunu belirtir. Şiirin bu görevi yerine getirebilmesinin de ancak şairlerin “hakayık-ı eşyaya vakıf ve binâenaleyh ulûm ve fûnûndan behremend olmaları” ile gerçekleşebileceğini söyler. Ancak bunun da şairlik için yeterli olmayacağını; her meslekte olduğu gibi şairlikte de “istidâd”ın bulunması gerektiğini kaydeder. Yazar, bu düşüncelerini Ziya Paşa'dan naklettiği;

“Vardır iki şart-ı şairiyyet
Evv elkisi kabiliyy-i hilkat

.....
 Sâni-i şürût-ı şairiyyet
 Tahsil-i ma'ârif ü fazilet
 İlm olmasa şair olmaz insan
 Dilsiz söze kâdir olmaz insan

 Gelse bir araya sâye vü mihr
 Olmaz bir arada cehl ile şiir.”
 ...

mısraları ile kuvvetlendirmeye çalışır. (İnci, 1999, s. 369)

Menemenlizade Tahir ile münakaşalarında, hayallerin ve edebî sanatların mutlak aleyhinde olmadığını ifade eden yazar, gerçeğe aykırı ve mübalağalı olmamak şartı ile şiirde hayal, teşbih, istiare gibi unsurların yer almasını lüzumlu görür (İnci, 1999, s. 173-177). Hatta tabii olmak şartıyla şairin “teşbih, istiare... gibi edebî sanatları kullanmakta hür olduğu kadar, buna mecbur olduğunu söyler (İnci, 1999, s. 389). Muallim Naci'nin “Asıl hüner hakikati hayâl ile tağyir değil tezyindir” cümlesindeki fikri takdir etmek suretiyle, vezin ve kafiye hususundaki düşüncelerine açıklık getirme fırsatını bulur:

Tezyin-i hakikat bahsine gelince bence bu iki türlü olur: Müşâhade olunan bir vak'ayı doğrudan doğruya zâhirde ne yolda ise söyleyip geçivermeyerek kuvve-i muhayyile ve müfekkiye mürâcaatla o vak'anın esbab ve netâicini arz ve amik tedkik ile bunlardan nazar-ı dikkati celbedecek şeyleri zikr ve vak'anın sathî bakışla farkına varılmayan bazı mühim cihetleri üzerine nazar-ı dikkati celbederek kârielerini müstefid etmektir, ikincisi ise vak'a daha vâzih bir surette zabt ve hıfz olunabilmek için bazı teşbihat, istiârat gibi sanâyi-i edebiye veya cınas, vezin, kafiye gibi sanâyi-i lafziye istimal eder. Bu iki türlü tezyînât mezc olunur ise hepsinden a'lâ olur.

der (Erbay, 1997, s. 57). Bu ifadelerden hareketle ve Erbay'ın dikkatleriyle, denebilir ki. Beşir Fuad, her ne şekilde olursa olsun, hakikatin değiştirilmesine taraftar değildir. Ona göre hakikat, özünü koruduğu sürece ister teşbih, istiare gibi edebi sanatlarla süslensin; isterse vezin ve kafiye gibi şekle ait kaidelerle tahdit edilsin. Netice itibarıyla hakikat ortaya konuluyorsa, ifade şekli ve üslûbu önemli değildir (Erbay, 1997, s. 57). Görüldüğü gibi, Beşir Fuad edebiyat eserlerine gerçeğe uygun ve tabii olmak şartıyla topluma yararlı olma noktasından yaklaşır, değerlendirmelerde bulunur.

Eleştiri yazılarına da aynı dikkatle yaklaşan Beşir Fuad, bir şey hakkında “hüküm vermek”, onu değerlendirmek için iki “usûl”ün olduğunu; bunlardan birincisinin “methode subjective” (Öznel), ikincisinin “methode objective” (Nesnel) olarak adlandırıldığını belirtir. Bunlardan birincisinin “hayali ve tasvirî”, ikincisinin ise “hakiki” olarak tanımlandığını söyler. Yazar, birinci yolu takip edenlerin birçok “sarf-ı zihin” etmelerine rağmen hemen hiçbir gerçeği ortaya koyamadıkları gibi gereksiz tartışmalara yol açtıklarını, fakat ikinci yolu takip edenlerin birçok yararlı eserler meydana getirdiklerini belirtir (İnci, 1999, s. 207-208).

Beşir Fuad, meydana getirdiği eserlerinde ve bilhassa eleştiri yazılarında kalemini mümkün olduğunca “nesnel eleştiri yöntemi” doğrultusunda kullanmaya çalışır. Eleştirmenlerin de bu yöneme uygun hareket etmelerini; yazılarını bu çerçevede ortaya koymaları gerektiğini önemle vurgular. Bu yoldaki yazıların sanat eseri, sanatkâr ve okuyucu bakımından iyi neticeler

vereeğine, yararlı olacağına inanır. Bu tür yazıların, yalnız edebiyat hayatı için değil, kişisel ve toplumsal hayatın tanziminde ve güzelleşmesinde de etkili olduğunu kaydeder:

İnsanların ef'âl ve harekâtınca teşvîkin tesir ve ehemmiyetini haiz olan bir şey var ise o da tenkidîdir” diyen yazar, eleştiri sayesinde düşüncelerindeki bozuklukların düzeltildiğini, şüpheler ve zanlar üzerine kurulmuş önyargıların ortadan kaldırıldığını, böylece doğru ve yanlışların birbirinden ayırtabildiğini belirtir (İnci, 1999, s. 355).

Ancak eleştiri yazılarının bu işlevleri yerine getirebilmesi için eleştirmenlerin her şeyden evvel dogmatizmden uzak, tarafsız ve belgelere dayalı olarak yazmaları gerektiğini ifade eder. Çünkü insan hatadan uzak değildir. Doğru ve yanlış insana mahsustur. Bir yanlış veya doğru sözden hareketle bütün hakkında yargıda bulunmak, eleştirmek yanıltıcı olur.

Bu sebeple, “bir eser kimin olursa olsun, sahibinin kadr ü şöhreti ne kadar müsellem bulunursa bulunsun o eseri mahz-ı hikmet olarak telâkki etmemelidir. Bu yolda âsârdan cidden istifade etmek isteyenler, o eserleri bî-tarafâne mütalâa edip musib gördüklerini kabul, aksini reddetmelidir...” der (İnci, 1999, s. 146-147).

Beşir Fuad, kendi döneminde gazete ve mecmualarda görülen ve zaman zaman tatsız ve nahoş olayların meydana gelmesine yol açan edebî eleştiri ve münakaşalara dikkat çekerek bu yoldaki düşüncelerini şöyle açıklar:

Bazı mübahasatta bir fikrin savab veya sakîm olduğunu meydana koymaktan ziyade, haklı haksız ve her ne vasita ile olursa olsun muarızını iskâta kalkışmak bazan medar-ı iftihar oluyor. Bana kalırsa bu yolda bir mübahesenin neticesinde galipten ziyade mağlûp iftihar edebilir. Çünkü edibane olmak üzere başlanılan bir mübaheseye kin, ağraz ve şahsiyat karışarak bir müşateme-i gayr-i edibane olmak üzere netice veriliyor. Her kim daire-i edebi tecavüz ederse meydan-ı mübahese onun elinde kalıyor.

der. Eleştirinin “daire-i edebi tecavüz” etmemesini, “kin” ve “ağraz” üzerine kurulmamasını, “şahsiyat”a dökülmemesini işaret eder: (İnci, 1999, s. 155) “Tezyif veya hakaret-âmîz sözlerle bir şeyin mahiyeti tagyîr ve meziyeti imha olunamaz. Bir şeyi red veya cerh edebilmek için o şeyin merdûdiyete ve mecrûhiyetini meydana koyar berâhîn-i muknia ve bünyad-ı sahîha îrâd etmelidir” der (İnci, 1999, s. 144).

Yazar, “Üdebadan İstirhamım” başlıklı yazısında da münakaşa ve eleştirilerde tarafların “itidal” ve “münazara adabı”na sahip olmalarını, kalemlerini, “kanun-ı münazara dairesini tecavüz” etmeden, “şahsiyat”a girişmeden kullanmalarını, meydana konulan yazıların da “efradını câmi, ağıyarını mâni bir surette” olmasını ister: “...Üdeba-yı kiram zümresine dahil olmadığım ve binaenaleyh bu mübahesede külliyyen bî-taraf bulunduğum cihetle, şu bi-taraflık sıfatına istinaden, mübadereden, şahsiyattan âri ve müzeyyifane sözlerden berî olarak yalnız eserin mehazir ve muhassenatını irâye hasredilmesini üdeba-yı kiramdan istirhama cür’et eyliyorum” der (Okay, 2008, s. 139).

Bütün bu açıklamalardan sonra denebilir ki Beşir Fuad, dile ve edebiyat eserlerine bireysel ve toplumsal hayat içindeki işlevi açısından yaklaşır; sağlayabilecekleri sosyal fayda bakımından değerlendirir. Sanatkârların hayal-hakikat arasındaki duruşunu gözden geçirir, özellikle şiirin bu kavramlar etrafında kazandığı anlamları tartışır, değerlendirir. Terakki ve temeddün’ün ilim ve teknikte olduğu kadar, sanat ve edebiyatta da gerekli olduğuna inanır;

sanat ve edebiyat hareketlerinde de fen bilimlerindeki gelişmelerin dikkate alınmasını, aklın ön plana çıkarılmasını ister.

Sonuç

Beşir Fuad, üç dört yıllık bir yazı hayatında edebî tenkitleri, dikkate değer görüşleri, fikrî ve felsefî alanda sahip olduğu kültür seviyesi ile son devir Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Üç Batı dilini iyi bilen, müspet ilimler ve felsefede o gün için hiç de küçümsenmeyecek bir bilgiye sahip bulunan bir Osmanlı aydını olarak Tanzimat sonrası tenkit anlayışına yeni bir yön vermeye ve yeni edebiyatın batıdaki gerçekçi edebiyatın karşısındaki durumunu tespit etmeye çalışır. Ortaya koyduğu düşünceleri ile son çağ Türk edebiyatında bir devri kapatarak yeni bir devir açmış, Tanzimat tenkidinde önemli bir yer işgal etmiştir.

Eleştiri yazılarında ve münakaşalarında dil, edebiyat ve bazı sanatkarlar hakkında düşüncelerini açıklayan Beşir Fuad'ın en belirgin özelliği düşünce hayatımıza ilmî zihniyeti ve münakaşa âdabını getirmesidir. Bu nedenle eserleri “Türk tenkidinin ikinci merhalesi olarak değerlendirilir. Ona göre edebiyatta asıl takdire şayan olan şey, gerçeğin çıplak ifadesidir. Bu sebeple “estetik bakımından hiçbir kıymeti olmasa da gerçeğe uygun şiir, en güzel şiirdir.

Müspet ilimlere dayandırılarak meydana getirilecek bir edebî eserin de ilmî eser kadar topluma faydalı olabileceğini düşünür; pozitif ilimlerdeki determinizmin edebî eserlerde de göz önünde bulundurulmasını teklif eder, edebiyat eserlerine topluma yararlı olma noktasından yaklaşır. Ona göre sanatkar, gerçeğe aykırı olamamak şartıyla olayları, durumları kendince yorumlayabilmeli; akla ve mantığa aykırı düşmeyecek şekilde edebî sanatlardan yararlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri (1860–1923)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bilgegil, M. K. (1972). *Harâbât karşısında Nâmık Kemâl*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Enginün, İ.-Kerman, Z. (2011). “Tercüman-ı Ahval Mukaddime”, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3 Nesir 1* (1860-1923). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erbay, E. (1997). *Eskiler ve yeniler, Tanzimat ve Servet-i Fünûn neslinin Divan Edebiyatına bakışı*. Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- Ercilasun, B. (1994). *Servet-i Fünun'da edebî tenkit*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnci, H. (1999). “Beşir Fuad - şiir ve hakikat - yazılar tartışmalar”. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Okay, M. O. (2008). *Beşir Fuad- ilk Türk pozitivist ve natüralisti-*. (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1976). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1998). “Bizde tenkit”, *Edebiyat üzerine makaleler*. (haz. Zeynep Kerman), (5.baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, A. (1992). “Tanzimat Dönemi Türk edebiyatında tenkit anlayışı”, *150. yılında Tanzimat*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ziya Paşa. (1978). “Şiir ve İnşa”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (haz. M. Kaplan-İ. Enginün-B.Emil). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Extended Abstract

Beşir Fuad engaged in a short but very intense writing activity for four years, starting from the end of 1883 until his suicide. First, his copyright and translation articles appear in the *Envâr-ı Zekâ* journal, then he publishes the *Hâver* journal. Due to the conflicts between the authors, the journal was closed in its 4th issue (12 April 1884- 27 May 1884). A month later, he bought the franchise of *Güneş* magazine, but it was closed in the 12th issue due to lack of money. He was appointed as the chief editor of *Ceride-i Havadis* newspaper on 12 December 1884. After a month and a half later, after the newspaper was closed by government decision, he continued to write for the newspapers *Tercüman-ı Perakende* and *Saadet*, with short and long intervals, until his death.

Although he did not produce literary works in this literary life, which took three or four years, he had an important place in the history of Turkish thought in the last period with his literary criticisms, remarkable views, and the level of culture he had in the intellectual and philosophical field.

Beşir Fuad is one of the remarkable names of the Tanzimat era in the history of Turkish literature. It can even be said that he closed an era in the last age of Turkish literature and opened a new era with his thoughts. The most distinctive feature of Beşir Fuad, who explained his thoughts on language, literature, and some artists in his critical writings and discussions, is that he brought a "scientific mentality and debating manners" to our life of thought.

It is known that Beşir Fuad wrote "the first critical biography of us" with his work called *Victor Hugo*. The debate called *Hayaliyyun-hakikiyyun* in our literary history started with this book.

Beşir Fuad reminds us that the behavior patterns that appear in people are essentially an indication of a state of feeling, that is, behind the external reality there is an inner reality that governs it. For this reason, he states that the purpose of the novel is not only to determine and describe the apparent reality but that the artist must reach the inner reality and interpret it.

The author, who sees the novel as "the map of the history of real-life, of human nature": The novel says that it reveals the special situations of various issues in society more broadly and more clearly than history. Beşir Fuad, who wants poetry to talk about facts based on reason and reasoning like the novel, states that the original poem is "the poems that serve the morality and the morality of the society of humanity".

Beşir Fuad tries to use his pen as much as possible in line with the "objective criticism method" in his works and especially in his critical writings. He wants the critics to act in accordance with this method; emphasizes that they should present their writings in this framework. He draws attention to the literary criticisms and arguments that were seen in newspapers and magazines in his period and that caused unpleasant and unpleasant events from time to time.

It can be said that Beşir Fuad approaches language and literary works in terms of their function in individual and social life; evaluate them in terms of the social benefits they can provide. He believes that "progress" is necessary for art and literature as well as in science and technique; wants the developments in the sciences to be taken into account in the arts and literature movements, and the mind to be brought to the fore.